

Gatlopp i Finska viken

Vintervilan på örlogsvarvet i Karlskrona blir kort. Efter det förspillda året 1789 vill Gustav III avgöra kriget genom att åter försöka ta ryssarna med överraskning och därmed möjliggöra en landstigningsexpedition mot S:t Petersburg. De ryska örlogsfartygen övervintrar i Reval och Kronstadt, och kungen vill slå till mot dem så tidigt på säsongen att de ännu inte har hunnit gå till sjöss.

Redan i mars 1790 påbörjas rustningen av de svenska fartygen. Åke Fredriksson får det här året tjänstgöra som underskeppare på det gamla linjeskeppet *Göta Lejon*, byggt 1746. Bristen på kompetenta underofficerare är större än någonsin, och förutom Åke själv kan örlogsflottan bara avvara tre ordinarie skeppare och högbåtsmän till *Göta Lejon*. Detta är mindre än hälften av vad som egentligen behövs på ett linjeskepp, och ytterligare sex underofficerare av den här kategorin hyrs in från handelsflottan för att komplettera fartygets besättning.¹ Liksom tidigare måste det tillgängliga sjöfolket också förstärkas med trupper från armén.

Inte desto mindre lyckas örlogsvarvet utrusta och bemanna den största flottstyrka som Sverige någonsin har mobiliserat, och den blir klar för avsegling så tidigt som i slutet av april. På Karlskrona redd ligger då tjugofyra linjeskepp och fjorton fregatter med sammanlagt över 18 000 man ombord. Arbetet har underlättats av att vintern varit ovanligt blid och att tyfusedemin slutligen ebbat ut. Med tanke på vad örlogsflottans och varvets personal har fått utstå under de gångna två åren är prestationen lika fullt remarkabel.

Större delen av flottan går till sjöss den 30 april, än en gång med hertig Karl i ledningen och Otto Henrik Nordenskjöld vid hans sida – Nordenskjöld har nu befordrats till konteramiral. Den 11 maj närmar sig svenskarna sitt första anfallsmål, Reval. Den ryska eskader som förlagts dit är bara hälften så stor som den svenska flottstyrkan, och som väntat ligger den kvar inne i hamnen. Ändå tvekar hertig Karl, och ett helt dygn passerar innan han på Nordenskjölds enträgna uppmaning beslutar sig för en attack.

Ryssarna utnyttjar dröjsmålet väl – de halar ut sina fartyg och förankrar dem på linje strax utanför hamnen. De är i själva verket inte alldeles oför-

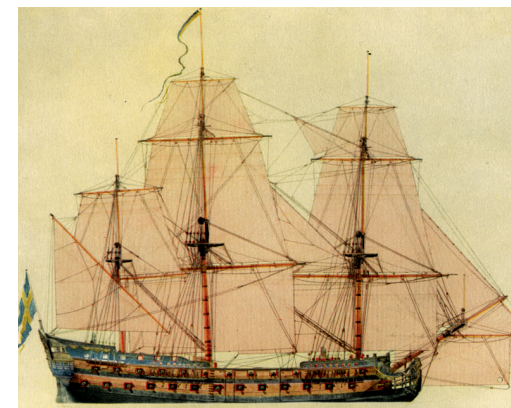
beredda på svenskarnas ankomst. Redan i mars genomförde nämligen ett par svenska fregatter på order av Gustav III en räd mot en rysk fästning i Baltischport (våra dagars Paldiski) några mil väster om Reval. Chef för expeditionen var den 26-årige kaptenen Rudolf Cederström, som vi kommer att möta åtskilliga gånger i fortsättningen. Räden var i sig framgångsrik, men den varskodde ryssarna om att Sveriges örlogsflotta hade börjat röra på sig. På det sättet sköt kungen sin egen överraskningstaktik i sank innan den över huvud taget blev satt i verket.

På morgonen den 13 maj, Kristi himmelfärds dag, sätter svenskarna till sist kurs in mot Reval. Gustaf af Klint, löjtnant och adjutant hos amiral Nordenskjöld, berättar att ”svenska flottan hade order att segla uti en linje, det ena skeppet efter det andra, emot ryssarnes västra flygel, där böja av och hålla parallellt med deras linje för att kanonera den på pistolhåll och sedan den var passerad åter styra från densamma för att kunna ånyo verkställa ett dylikt gatlopp”.²

Det går galet redan från början. Linjeskeppet *Tapperheten* fastnar på grund under inseglingen och kommer inte loss förrän efter åtskilliga timmar, då 42 av skeppets kanoner hivats i sjön. De andra fartygen fortsätter in mot hamnen, men nu har blåsten tilltagit så mycket att det börjar vissla i riggarna under vindkast. Besättningarna har all möda att manövrera fartygen och samtidigt göra sig redo vid kanonerna. Eftersom ryssarna för sin del ligger för ankar behöver de inte bekymra sig om segel, tackling eller roder utan kan helt koncentrera sig på att sköta sitt fartygsartilleri.

Fram på förmiddagen är det första av de svenska fartygen, linjeskeppet *Dristigheten*, inom skotthåll från den ryska linjen. Svenskarna avlossar en bredsida mot ryssarna utan att träffa, men de blir sedan själva utsatta för salva efter salva medan de seglar utmed den ryska linjen. *Dristigheten* följs av *Riksens ständer*, därefter kommer *Camilla*, *Dyden*, *Kung Adolf Fredrik*, *Fröja* och så vidare, det ena fartyget efter det andra. Som rörliga mål på en jaktskyttebana defilerar de förbi motståndarnas kanonmynningar.

De svenska skeppen kränger kraftigt i den hårda vinden, så kraftigt att de undre kanonportarna på den sida som vetter mot fienden hamnar mycket nära vattenlinjen. De flesta av kulorna som avlossas från undre batteridäck slår i vattnet långt innan de når fram till målet, för att sedan studsas högt över de ryska fartygen – en kanonkula som träffar vattenytan i hög fart och sned vinkel studsar lika bra som en flat sten.

Linjeskeppet *Göta Lejon* var 44 år gammalt när det år 1790 gick i strid för sista gången. Fartyget seglade långsamt och var mycket nära att falla i ryssarnas händer. Färglagd tuschteckning av Jacob Hägg.

Med linjeskeppet *Dristigheten* i täten återvänder den svenska flottan ut till sjöss efter sin misslyckade attack mot en rysk eskader vid staden Reval, som skymtar bortan vid horisonten. Två av fartygen gick förlorade under attacken. Oljemålning av Jacob Hägg.

Medan ryssarna kommer lindrigt undan beskjutningen måste vart och ett av de svenska fartygen dra sig tillbaka med skador på riggen och förluster bland besättningen. I allmänhet är skadorna någorlunda begränsade även för svenskarnas del, eftersom de flesta av fartygen går på betydligt längre avstånd från ryssarna än avsett. På Åke Fredrikssons skepp *Göta Lejon*, nummer sju i den svenska fartygskolonnen, inskränker sig förlusterna till en död och två sårade.³ Men några av de svenska skeppen vågar sig närmare motståndarna, och ett par av dem råkar mycket illa ut. *Riksens ständer* har fått riggen så rådbråkad av den ryska kanonaden att fartyget blivit svårt att manövrera, och under återseglingen ut till sjöss driver det på grund. Besättningen kan räddas, men fartyget är förlorat och måste brännas av svenskarna för att inte falla i motståndarnas händer. Linjeskeppet *Prins Karl*, det sjuttonde i ordningen av de svenska fartygen, får både storstång och förstång avskjutna och blir därigenom helt manöverodugligt. De ombordvarande har inget annat val än att ankra inom räckhåll för ryssarna, stryka flagg och låta sig tas till fånga.

Vid det här laget är misslyckandet uppenbart för Nordenskjöld och hertig Karl, som avblåser attacken och låter de sista fartygen i den svenska kolonnen vända ut till havs utan att ha passerat förbi ryssarna. Ett stycke utanför Reval ankrar flottan för att genomföra reparationer.

Ombord på chefsskeppet, *Gustav III*, är stämningen dämpad. Inom loppet av två timmar har den svenska flottan blivit av med två skepp och fått en hel fartygsbesättning på drygt 500 man tillfångatagen. Ett femtiotal man är ihjälskjutna och mer än hundra sårade. Och allt detta utan att svenskarna har lyckats tillfoga de styrkemässigt underlägsna ryssarna annat än rent marginella skador.

Carl August Ehrensvärd – som sitter hemma i Karlskrona sedan han avgått som chef för de svenska sjöstridskrafterna efter nederlaget vid Svensksund föregående år – kommenterar senare utgången av det han kallar ”vår Rävelska contradans” i följande ordalag: ”Man sir på ryska ställningen att de burit sig förnuftigt åt. De gjorde allt vad borde göras. Vi gjorde allt vad vi kunde göra, men idén var dårskap.”⁴

Gustav III har under våren befunnit sig i Finland och där anfört en del av armén, men striderna till lands blir även det här året av begränsad omfattning – det är till sjöss kriget kommer att avgöras. I maj övertar kungen kommandot över den svenska skärgårdsflottan och attackerar med framgång en rysk skärgårdseskader utanför Fredrikshamn, drygt tio mil öster om Helsingfors. Gustav III har för avsikt att fortsätta mot Viborg, ännu längre in i Finska viken, dit den ryska skärgårdsflottan har förlagt en annan eskader. Där kommer de svenska fartygen att befinna sig i riskabel närhet av den ryska örlogsflottans huvudstyrka inne vid Kronstadt. För att hålla Kronstadtflottan sysselsatt med annat ger kungen order till den svenska örlogsflottan att segla dit.

Nordenskjöld är på intet sätt tilltalad av att behöva söka upp ryssarna inne i deras trånga och för svenskarna till stor del okända hemmafärdsvatten, till råga på allt med den obesegrade och nästan oskadda Revaaleskadern i ryggen. Men det är hertig Karl och hans kunglige bror som bestämmer, och den 24 maj 1790 lättar de svenska örlogsfartygen ankar. En vecka senare har de tagit sig in till Kronstadtviken i Finska vikens innersta del och fått korn på Kronstadtflottan, som är ungefär jämnstark med den svenska.

Efter flera dagar med avvaktande manövrer i svaga vindar rättar de båda flottorna till sist in sig på två parallella slaglinjer. Utanför Styrsudden vid Kronstadtvikens mynning inleder de tidigt på morgonen den 3 juni en drabbning som blir Östersjöns allra sista sjöslag av klassiskt snitt. Under dagens lopp dundrar kanonsalvorna i åtskilliga timmar, om än med ett par längre uppehåll. Avbrotten beror delvis på att flottorna ibland förlorar varandra ur sikte i kruttröken, men också på att ryssarna är benägna att dra sig undan inåt Kronstadtviken. Inte heller svenskarna är särskilt påstridiga – de befinner sig långt inne på fientligt vatten, och om något av deras fartyg skulle bli så illa åtgånget att det förlorar manöverförmågan hamnar det i en kritisk situation. De två flottorna håller mestadels ett respektfullt avstånd från varandra.

Efter att ha vilat under natten tar svenskarna åter upp striden på eftermiddagen nästa dag. Eldgivningen pågår i ett par timmar, men ryssarna vill även nu gärna dra sig in mot Kronstadtviken. Uppenbarligen försöker

de på samma sätt som under fjolårets slag utanför Öland skjuta upp avgörandet i väntan på förstärkningar. Revaleskadern är i själva verket redan på väg. Nordenskjöld har skickat iväg fregatten *Jarramas* för att bevaka farvattnen längre ut i Finska viken, och på kvällen, medan skottväxlingen vid Styrusudden ännu pågår, kommer fregatten åter i sikte på långt avstånd. Flaggsignalerna som den har hissade på toppen berättar att den blir jagad av fientliga fartyg.

Svenskarna löper nu överhängande risk att hamna i kläm mellan de båda ryska flottstyrkorna. För att undgå detta drar de sig omgående ur striden och sätter kurs mot nordväst. Samtliga svenska fartyg är fortfarande manöverdugliga, men flera av dem har fått betydande skador. Över åttio svenskar stupade under de båda dagar drabbningen pågick, och närmare trehundra är sårade. I kombination med sjukdomar har bataljerna vid Reval och Styrusudden enligt hertig Karl reducerat flottans arbetsföra besättning med uppåt en tredjedel.

Gustav III har nyligen anlänt till Viborgska viken med skärgårdsflottan, som tack vare förstärkningar från flera håll nu omfattar mer än tvåhundra fartyg. Kungen ger order om att också örlogsflottan ska ansluta sig dit – han menar att de två svenska flottorna därigenom bäst kan vara till varandras stöd. Dessutom hyser han en förhoppning om att ryssarna i rena förskräckelsen över svenskarnas massiva närvaro ska känna sig tvingade till fredsförhandlingar.

Hertig Karl har inga invändningar. Örlogsfartygen behöver sättas i stånd efter striderna, och deras förråd av färskvatten är på upphållningen efter mer än en månad till sjöss. Order har redan utgått om att ”de skepp som äro i alltför stort behov av vatten nyttje hälften salt och hälften färskt vatten, utspätt med en jungfru brännvin på kannan [8,2 centiliter brännvin i 2,6 liter vatten]”.⁵

Den 6 juni ankrar örlogsflottan utanför Viborg, ett gränsfäste som grundades av svenskarna redan på 1200-talet men gick förlorat till Ryssland i 1700-talets början. Nästan allt vad Sverige har av sjöstridskrafter – trettiotusen man och flera hundra fartyg – har därmed trängt sig samman i en vik inne på ryskt vatten, intill en kust som behärskas av ryska trupper och med den ryska örlogsflottan seglande i farvattnen utanför. Dagen efter de svenska örlogsfartygens ankomst till Viborg ankrar Kronstadtflottan i vikens yttre del, förenad med eskadern från Reval. Svenskarna är instängda.

De båda kungliga brödernas lättsinne och inkompetens har försatt dem själva, deras flottor och därmed också deras eget land i en till synes hopplös situation. De ryska örlogsfartygen rycker efter hand närmare, men deras

befälhavare har ingen brådska med att gå till anfall – han har goda förhoppningar om att kunna svälta ut fienden. Eftersom närliggande fastland befinner sig i ryska händer har svenskarna mycket begränsade möjligheter att förse sig med förnödenheter därifrån, och under det att veckorna går införs allt hårdare ransoneringar av såväl proviant som färskvatten.

Missmodet breder ut sig ombord på de svenska fartygen, i synnerhet sedan skärgårdsflottan misslyckats med ett anfall mot den ryska skärgårdseskader som uppehåller sig längst in i Viborgska viken. Också vädret förblir länge på ryssarnas sida – det blåser så envist inåt land att svenskarna hade tvingats stanna kvar i viken även om de inte hade varit blockerade av de ryska örlogsfartygen.

Men natten mot den 3 juli, när blockaden har pågått i nästan fyra veckor, vänder äntligen vinden och börjar blåsa från ostnordost, ut mot havet. Gustav III beslutar sig för ett försök till utbrytning, och vid sextiden på morgonen går de svenska fartygen till segels. I stället för att sätta kurs rakt ut mot vikens centrala delar, där merparten av de ryska örlogsfartygen ligger för ankar, väljer svenskarna att gå längs en trängre farled i vikens västra del. Också den vägen är spärrad – nära udden Krysserort har fem ryska linjeskepp ankrat tvärs över farleden – men skeppet *Dristigheten*, som går i täten för den svenska örlogsflottan, styr rakt mot spärrlinjen. Kanonerna är bemannade på skeppets båda sidor, men uppe på däck är det nästan tomt – allt manskap har beordrats att ta skydd i fartygets inre.

Besättningen på *Dristigheten* gör sig redo för utbrytningen ur Viborgska viken genom att plocka undan allt nere på batteridäcken som kan vara i vägen för kanonerna och deras bemanning. Modell på Marinmuseum i Karlskrona.

